

2011 1301 1000

ЛИСТОПАДОВЕ (1830-1831) ТА СІЧНЕВЕ (1863) ПОЛЬСЬКІ ПОВСТАННЯ ПРОТИ ЦАРИЗМУ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ “ROCZNIK WOŁYŃSKI” (1930-ті рр.)

У статті аналізується висвітлення на сторінках часопису “Rocznik Wołyński”, що його видавали у м. Рівне у 1930-х рр., волинських подій польських повстань 1830-1831 та 1863 років.

Ключові слова: “Rocznik Wołyński”, Я. Гоффман, Волинь, історичні дослідження.

Після політичних подій 1917–1920 рр. умови розвитку волинського історичного краєзнавства, порівняно із ситуацією XIX – початку XX ст., суттєво змінилися. Сама територія колишньої Волинської губернії, що у її територіальних рамках відбувся цей дослідницький процес у ті часи, була розділена між різними державами. Західна її частина відійшла до Польщі (II Реч Посполита), східна у складі УРСР – до Радянського Союзу. Такий поділ визначив специфіку розвитку дослідницького процесу вивчення історичного минулого волинського регіону в 1920–1930-х рр. В умовах УРСР такі дослідження здійснювали українські науковці, співробітники Української академії наук, Коростенського окружного краєзнавчого музею, Волинського науково-дослідного музею в Житомирі. Їхні наукові пошуки проаналізовані автором цієї статті у монографії [1].

В умовах II Речі Посполитої історію Волині продовжили досліджувати польські науковці як ті, що проживали на території тодішнього Волинського воєводства польської держави, так й історики із Варшави, Кракова, Львова та інших міст. У 1921 р. внаслідок проведення адміністративного поділу відновленої польської держави було утворене Волинське воєводство із центром у м. Луцьк, сформовані воєводські урядові структури [2]. З-поміж інших сфер суспільного життя Польщі в країні активізувалися й історичні дослідження. Нові перспективи відкрилися перед університетами, науковими товариствами, загалом дослідників.

У Волинському воєводстві, як і раніше у Волинській губернії, були відсутні наукові осередки університетського рівня, які могли б задавати тон у наукових дослідженнях. Тож головними організаторами історичного вивчення Волині стали Товариство приятелів наук у Луцьку, створене у 1935 р, Кременецький ліцей, відроджений, згідно з розпорядженням Ю. Пілсудського, 27 травня 1920 р. Важливим осередком історико-краєзнавчого вивчення Волині в умовах II Речі Посполитої стало місто Рівне, де найактивнішим організатором дослідницького процесу був учитель місцевої гімназії, голова Рівненського правління Спілки польських учителів Якуб Гоффман. Він особисто підтримував тісні контакти із науковцями, які проживали й працювали на території Волинського воєводства (міст Луцьк, Кременець, Дубно), Львова, де на той час перебувало Головне правління Польського Товариства Історичного (Polskie Towarzystwo Historyczne), членом якого був Я. Гоффман особисто, та організував у Рівному осередок цього товариства, що налічував 4 членів [3]), Варшави, Кракова (зокрема із редакцією Польського Словника Біографічного) та інших міст.

Головним напрямком діяльності Я. Гоффмана була педагогічна нива, зокрема налагодження діяльності місцевого відділення Спілки польських учителів. З-поміж тих проблем, що хвилювали цього діяча, як він зазначив у одному зі своїх листів до правління Польського Товариства Історичного, був низький рівень освіченості тутешніх педагогів, які дуже мало читають [4]. Серед комплексу заходів, спрямованих на те, щоб зарадити такому станові речей (лекторії, зібрання) найважливішим, безперечно, стало видання часопису “Rocznik Wołyński”, який виходив у Рівному впродовж 1931–1939 рр. Приступаючи до видання цього щорічника, редколегія зазначала, що Правління округу учителів вирішило, що для роботи у школі вчителі мусять мати широкі знання про ту землю, де він працює [5]. Усього з'явилося 8 випусків цього часопису, дев'ятий планувалося видати до травня 1940 р., він приурочувався до VII Загального з'їзду польських істориків [6], який мав саме на той час відбутися у Львові. Однак цьому завадила війна.

Часопис “Rocznik Wołyński” став важливим науковим органом, який за рівнем публікованих на його сторінках матеріалів та науковою структурою, не поступався ліпшим академічним виданням тогочасної Польщі. До співпраці у ньому Я. Гоффман залучав відомих польських істориків зі Львова, Кракова, Варшави. Головною (навіть єдиною) темою історичних, геологічних, етнографічних, бібліографічних публікацій була Волинь у кордонах колишньої Волинської губернії. Авторами історичних статей, які друкувалися на його сторінках, були відомі у Польщі історики: К. Ходиницький (Познанський університет), М. Данілевичева (із Варшави), Б. Павловський (працівник Центрального військового архіву у Варшаві), К. Бучек (працівник бібліотеки Чарториських у Кракові, медієвіст, історик картографії), А. Бар

(працівник Ягеллонської бібліотеки у Кракові, згодом професор Ягеллонського університету), В. Томкевич (Варшавський університет), С. Малаховський-Лемпільський (суддя окружного суду у Варшаві, історик права), Б. Володарський (учитель Львівської гімназії) та інші автори.

Вихід часопису “*Rocznik Wołyński*” та науково-організаційна діяльність Я. Гоффмана були помітними у науковому світі II Речі Посполитої. Про це свідчить його участь у нараді, що її провадило у Львові 6 грудня 1937 р. Правління Польського Товариства Історичного з метою координації наукової діяльності часописів, які спеціалізуються на публікаціях з історичної тематики. Крім Я. Гоффмана, в нараді брали участь редактори таких помітних видань як “*Kwartalnik Historyczny*”, “*Przegląd Historyczny*”, “*Przegląd Historyczno-Wojskowy*”, “*Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych*”, “*Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego*”, “*Ziemia Czerwieńska*”, “*Niepodległość*” [7].

На сторінках “*Rocznika...*” переважали публікації на історичну тематику Волині, хронологічні рамки їх були досить широкими – від часів Київської держави до XX століття. Донині внесок цього наукового видання ще не знайшов належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Можливо, однією із причин такого стану є те, що часопис був орієнтований лише на учительство Рівненського повіту, виходив обмеженим накладом, незважаючи на те, що редакція надсилала примірники випусків у наукові бібліотеки різних наукових установ. Окрім наукових закладів Польщі, його томи мали б отримувати в УРСР Коростенський музей краєзнавства, Волинський науково-дослідний музей у Житомирі, бібліотека Академії наук УРСР [8]. Однак його примірників у бібліотеках згаданих закладів не виявлено. Екземпляри часопису збереглися у бібліотеці Рівненського обласного краєзнавчого музею та в бібліотеці Державного архіву Рівненської області.

Зважаючи на те, що на шпальтах “*Rocznika Wołyńskiego*” опубліковано чимало ґрунтовних розвідок про важливі сторінки історії волинського регіону, історіографічний аналіз його публікацій вбачається надзвичайно актуальним для волинського історичного краєзнавства. Завдання цієї статті – розглянути публікації про Листопадове (1830–1831) та Січневе (1863) повстання польського народу проти царського режиму Російської імперії.

Обидва виступи були доволі важливими об’єктами історичних досліджень багатьох польських авторів у XIX – початку XX ст. Назвемо лише фундаментальні монографії М. Мохнацького [9], Р. Спазієра [10], Л. Мерославського [11], Ф. Равіті-Гавронського [12].

Ці ж проблеми цікавили і Я. Гоффмана як дослідника, ініціатора видання і головного редактора “*Rocznika Wołyńskiego*”. Якуб Гоффман (1896–1964), родом із Коломиї, був істориком самоучком, не мав університетської освіти, у 1925–1926 рр закінчив Вищі учительські курси у Кракові. За часів Першої світової війни воював у лавах I Бригади польських легіонів, був учасником польсько-радянської війни 1919–1920 рр. брав участь у бойових діях на території Волині й Поділля [13]. Таке бойове минуле визначило і наукові зацікавлення Я. Гоффмана як дослідника та редактора. Він постійно контактував із ветеранами польських легіонів, зокрема із Краківським його відділенням, співпрацював і з Науково-видавничим військовим інститутом у Варшаві у справі видання “Альбома польських легіонів” (*Album Legionów Polskich*) [14]. Я. Гоффман особисто підготував для “Польського Словника Біографічного” низку статей про життєвий шлях учасників повстання 1863 року, залучав інших дослідників Волині до вивчення їхніх біографій та заохочував писати статті до згаданого “Словника...” [15], склав списки осіб, які воювали у загонах Едмунда Ружицького під час повстання 1863 р. на Волині [16]. Тобто робота з вивчення волинських подій польських повстань велася Я. Гоффманом планомірно і тривалий час.

На початку Другої світової війни Я. Гоффман було арештовано й заслано радянськими органами на територію Горьківської області. Після звільнення у 1942 році воював у рядах польської армії генерала Андерса. Після війни Я. Гоффман – в еміграції, проживав у Лондоні, брав участь у науковому житті польської еміграції, продовжував досліджувати історію Волині, публікував статті на сторінках таких періодичних видань, як “*TeKu Historyczne*”, “*Rocznik TPN na Olsztynie*”, “*Niepodległość*”, співпрацював в Інституті Ю. Пілсудського [17].

На сторінках восьми випусків “*Rocznika Wołyńskiego*” є низка цікавих публікацій та підбірок джерельного матеріалу, мемуарні твори, які висвітлюють події повстань польського народу проти царизму у 1830–1831 та 1863 роках. З-поміж них подибуємо як статті загального характеру про обидва повстання на теренах Волині, так і такі, що присвячені окремим епізодам боротьби, яка тут відбувалася. До таких, які висвітлюють загальні тенденції й особливості боротьби у ході польських повстань на Волині, можна віднести публікації Якуба Гоффмана та Ядвіги Гоффман.

Стаття Я. Гоффмана “*Wołyń w walce 1831 r.*” [18] є найґрунтовнішим дослідженням волинських епізодів повстання 1831 року, опублікованим на сторінках цього часопису. При її написанні автор використав широке коло джерел – монографічні дослідження, спогади учасників. Він наголосив, що від моменту поділів Речі Посполитої у помислах поляків постійно нуртувала думка про відновлення незалежності. Першим етапом цієї боротьби було повстання під проводом Тадеуша Костюшка 1794 р., наступним, другим, стала боротьба легіонів Домбровського, Листопадове повстання 1830–1831 років репрезентувало третю стадію визвольних змагань поляків після втрати державної незалежності наприкінці XVIII ст.

Я. Гоффман змалював ситуацію напередодні повстання, підготовку збройного виступу, зокрема відобразив діяльність таємних організацій на Волині у 20-х роках XIX ст., діяльність тут представників варшавської “Спілки справжніх поляків” (*Związek prawdziwych polaków*), по-

бутування масонських лож (наголосив, що масонство не досягло тут помітного розмаху). У Кременці в 1820 р. постала філія товариства Шубравців, головний осередок якого був у Вільно, очолив кременецьку філію Станіслав Ворцель із містечка Степань. Ця організація припинила свою діяльність на Волині у 1820 р., натомість постала “Спілка тамплієрів” (Związek Templariuszów) на чолі із капітаном уланів Францішком Маєвським. Активною тут була діяльність Собаньського, за ініціативи якого постало три округи масонства у регіоні: Київський, Подільський, Волинський. Серед учасників лож активність проявляв Петро Мошинський, який згодом, незважаючи на його молодий вік, був обраний губернським маршалком волинської шляхти. Учасники лож регулярно збиралися на з’їзди у різних містах Волині, підтримували стосунки із Варшавою.

Особливу увагу Я. Гоффман приділив контактам польських повстанців з майбутніми російськими декабристами, із якими вони вели постійний діалог про спільні дії проти царської влади. Активними учасниками цього переговорного процесу з боку поляків були М. Ворцель, Т. Падурра (який на зібранні російських декабристів і польських повстанців у Житомирі в 1825 р. взявся представляти інтереси українського народу), Петро Мошинський (у будинку якого в Житомирі й проходило згадане зібрання). Їм вдалося виробити спільний із росіянами план дій напередодні 1825 р. були досягнуті домовленості про співпрацю з російськими революціонерами, головним пунктом яких було те, що Росія після завершення внутрішніх реформ має надати Польщі державну незалежність. Мали бути повернуті й забрані землі, які не були ще до кінця зросійщені, у тому числі й частина Волинської губернії. Росіяни мали усунути взаємну ненависть між двома народами. У цих переговорах Україна виступала як об’єкт домовленостей декабристів і поляків, частину її території належало повернути до майбутньої польської держави.

Другий розділ згаданої статті Я. Гоффмана безпосередньо присвячений тим епізодам повстання, що пов’язані із Волинню. У ньому відображено докладну картину перебігу подій, які відбувалися на усіх просторах Волинської губернії, у тому числі в Житомирі, Овручі, Любарі та в Києві. В окремому, третьому, розділі статті автор досліджує боротьбу загону Кароля Ружицького, який був створений в околицях міста Житомира, тут же висвітлені й бойові дії корпусу Дверницького, які відбувалися під Звягелем, Любарем, Мирополем, Баранівкою та на суміжних територіях сучасної Рівненської області – поблизу Корця, Межиріччя Корецького, Бережного, битву під селом Тишинці Сарненського повіту, де польська кавалерія розгромила російський загін. У заключному розділі “Після повстання” Я. Гоффман аналізує наслідки та конкретні результати цього етапу визвольної боротьби польського народу проти режиму Російської імперії.

Привертає увагу і стаття Я. Гоффмана “Литовсько-волинський легіон 1831 р.” (Legia litewsko-wołyńska 1831 r.) [19]. У ній висвітлено позицію “забраних земель”, зокрема Литви й України, їх участь у повстанні, місце цих теренів у планах Тимчасового уряду повстанців. Авторка вважає великою помилкою позицію деяких діячів, висловлену Хлопіцьким, що для “забраних земель немає ані скалки”, що, на її думку було фатальним й особливо те, що поляки допомогли вийти російському війську Великого князя Костянтина і сконцентруватися на Волині, де вони мали змогу готуватися до наступальних дій. На цьому тлі надзвичайно важливою була позиція обивателів, вихідців із Волині, Поділля й України (Київщини), які проживали у Варшаві й виступили з ініціативою утворення окремого військового легіону. Це мав бути передовсім волинський легіон, його командувачем було обрано відомого генерала Дверницького. Цю ініціативу авторка розглядає як продовження задуму генерала Дембінського про організацію воєводських легіонів. На сеймі 29 січня 1831 р. віленський посол Алойзи Бернацький вніс пропозицію створити Литовський і Волинський легіони.

Справою організації цих військових формувань безпосередньо займався полковник О. Блендовський, колишній офіцер військ Князівства Варшавського, який одним із перших після початку повстання прибув до Варшави із Волині з наміром конкретної організаційної діяльності. Зрештою, внаслідок різних труднощів замість двох легіонів постав один – Литовсько-Волинський. Я. Гоффман на основі широкого кола джерел детально простежила процес утворення та конкретну участь у бойових діях згаданого легіону, публікує окремі документи, які засвідчують процес становлення та діянь цього військового підрозділу. У статті висвітлено бої під Гроховим, невдалу виправу на Седлець у квітні 1831 р. та інші події. До речі, про цей легіон у своїх працях згадував і відомий польський історик Й. Лелевель.

До публікацій, у яких досліджено найяскравіші події того повстання, треба віднести статтю науковця із Варшави С. Пшевальського “Боремельська битва. Форсування Стиру 15–20 квітня 1831 р.” (Boremelskie boje. Sforsowanie Styru 15–20 kwietnia 1831 r.) [20]. У ній показано роль генерала Дверницького як одного з чільних військових діячів згаданого повстання, прокоментована виправу на Волинь навесні 1831 р. На думку автора, найяскравішим моментом того походу були два епізоди – битва із російською армією під Боромлею і перехід австрійського кордону. Аналізована стаття С. Пшевальського присвячена подіям, що розгорілися 15–20 квітня 1831 р. під час переходу війська Дверницького через ріку Стир, битві під Боромлею, яка й вирішила долю корпусу і значною мірою вплинула на дальший хід боротьби у волинському регіоні. Містечко Боремля на той час було власністю Міхала Чацького, колишнього офіцера польських військ, лежало на лівому березі ріки Стир у Дубенському повіті Волинської губернії.

Автор статті використав широке коло джерел: монографічні дослідження А. Пузиревського, В. Токати, Ф. Вротновського; статті Б. Павловського, Р. Пузини, В. Завадського; спогади Г. Янка, К. Колачковського, Ю. Крушевського, І. Прондзинського, Ф. Парадовського, К. Ружицького) та інших авторів. Це дало йому змогу відтворити панораму цієї битви, вписати її у загальний контекст польського повстання 1931 р. на обширах колишньої польської держави.

Цікавий матеріал науковця із Варшави С. Пшевальського “Перстень волинської кінноти” (Pierścień jazdy wołyńskiej) поміщений у восьмому випуску “Rocznika...” [21]. У ньому йдеться про перстень, який був виставлений на виставці у Варшаві з нагоди 100-річчя повстання 1931 р. Перстень належав Юзефові Князролуцькому, жовнірові волинської кавалерії із загонів Кароля Ружицького, на ньому зображено символіку цього військового загону.

Варто зазначити, що на сторінках часопису знайшли своє відображення й інші сторінки історії визвольних змагань польського народу, які відбувалися на теренах Волині. Передусім це стаття Броніслава Павловського про російсько-польську війну 1792 р. [22] та дослідження Я. Гоффмана про повстання під проводом Тадеуша Костюшка наприкінці XVIII ст. [23].

Отже, на сторінках часопису “Rocznik Wołyński” знайшли висвітлення чимало важливих подій волинського минулого від часів Київської держави до XX ст. З-поміж них важливе місце займають прояви визвольної боротьби поляків проти режиму Російської імперії впродовж XIX ст. До написання цих статей, як і матеріалів на інші теми, редактор видання Я. Гоффман залучив відомих польських дослідників із провідних наукових осередків тогочасної Речі Посполитої. Це забезпечило високий науковий рівень часопису та зробило його помітним явищем у дослідному процесі вивчення історії Волині польськими авторами. Варто зазначити, що на його випуски друкувалися схвальні відгуки на сторінках польської преси, зокрема відомих польських науковців професорів А. Чартковського [24], З. Денбіцького, Б. Гриневецького та інших.

Література

1. Ярмошик І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX–XX століть / Іван Ярмошик. – Житомир: Волинь, 2006. – 216 с.
2. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 16. – Poz. 93.
3. Kondracki T. Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939 / Tadeusz Kondracki. – Toruń; Wydawnictwo Naukowe GRADO, 2006. – S. 281.
4. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 160. Гоффман Якуб, професор-историк, посол в сейм. – Оп. 1. – Спр. 6. Письма адресованные Гоффману Якубу и его ответы. – Арк. 51.
5. Sprawozdanie z działalności zarządu Wołyńskiego okręgu związku nauczycielstwa polskiego za rok 1932. – Równe, 1933. – S. 12.
6. ДАРО. – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 18.
7. Kondracki T. Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918 – 1939 / Tadeusz Kondracki. – Toruń; Wydawnictwo Naukowe GRADO, 2006. – S. 164 – S. 164.
8. ДАРО. – Ф. 184. Окружное Правление союза польских учителей в Ровно. – Оп. 1. – Спр. 23. Списки учреждений в Польше и за границей подписчиков “Rocznika Wołyńskiego”. – 4 арк.
9. Mochnecki M. Powstanie narodu polskiego w roku 1830 i 1831 (1833). / Maurycy Mochnecki. – Poznań: nakładem Jana Konstantego Żupańskiego, 1863. – Т. 1, 2.
10. Spazier R.O. Historia powstania narodu Polskiego w roku 1830 i 1831 / Richard Otton Spazier. – Paryż: w drukarni J. Pinard, 1833. – XXIV, 444 s.
11. Mierosławski L. Powstanie narodu polskiego w roku 1830 i 1831 / Ludwik Mierosławski. – Paryż: nakładem J. Ledóchowskiego, 1846. – Т. 1, 2.
12. Rawita Gawronski Fr. Rok 1863 na Rusi: Ukraina, Wołyń, Podole / Franciszek Rawita Gawronski. – Lwów, 1903; Rawita Gawronski Fr. Walka o wolność w roku 1863. – Lwów, 1913; Rawita Gawronski Fr. Wyprawa wołyńska. Epizod z roku 1863. – Warszawa, 1914.
13. ДАРО. – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 1. Автобиография Я. Гоффмана. – 9 арк.
14. ДАРО. – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 28.
15. ДАРО. – Ф. 202. Місцевий комітет Польського біографічного словника в м. Ровно. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 1.
16. ДАРО. – Ф. 160. – Оп. 1. – Спр. 55. – 261 арк.
17. Śreniowska K. Hoffman Jakub / Krystyna Śreniowska // Słownik historyków polskich. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1994. – S. 185.
18. Hoffman J. Wołyń w walce 1831 r. / Jakub Hoffman // Rocznik Wołyński. – Т. II. – Równe: nakładem Wołyńskiego zarządu okręgowego związku Polskiego nauczycielstwa szkół powszechnych, 1931. – S. 149–188.
19. Hoffman J. Legia litewsko-wołyńska 1831 r. / Jadwiga Hoffman // Rocznik Wołyński. – Т. II. – S. 213 – 241.
20. Przewalski S. Boremelskie boje. Sforsowanie Styru 15–20 kwietnia 1831 r. / Stefan Przewalski. // Rocznik Wołyński. – Т. II. – S. 193–212.
21. Przewalski S. Pierścień jazdy wołyńskiej / Stefan Przewalski // Rocznik Wołyński. – Т. VIII. – Równe: nakładem Wołyńskiego zarządu okręgowego związku nauczycielstwa Polskiego, 1939. – S. 274–275.
22. Pawłowski B. Wojna polsko – rosyjska w r. 1792 na Wołyńiu / Bronisław Pawłowski // Rocznik Wołyński. – Т. VIII. – S. 1–51.
23. Hoffman J. Udział Wołyńia w powstaniu kościuszkowskim / Jadwiga Hoffman // Rocznik Wołyński. – Т. II. – S. 67–87.
24. Czartkowski A. Encyklopedia Wołyńia w 8 pracach naukowych – pozytywne dzieło nauczycieli szkół powszechnych / Adam Czartkowski // Ekspres Poranny. – 1930. – N 79. – 1930 – 30 czerwca.

In article analyzed coverage of Volyn events of Polish uprisings 1830-1831 and 1863 on pages of the magazine “Rocznik Wołyński” which was published in Rivne in 1930.

Key words: “Rocznik Wołyński”, J. Hoffman, Volyn, historical researches.